

opracował (1730) jezuita Jan Witkowski. Bernardyn Andrzej Jordan (†1791) i reformata Dionizy Tomasz Kowakiewicz (†1799) zajmował się ceremoniałem własnych zakonów. O brewiarzu, śpiewie i muzyce kościelnej drukował w „Pamiętniku Religijno-Moralnym” wykładowca Akademii Duchownej w Petersburgu Franciszek Sławianowski (†1867); częściej pisywał tamże wikariusz z Łowicza Józef Rojewski (†1881) m.in. o symbolicznych strojach kapłańskich w Starym Testamencie, o benedykcjach kościelnych i gestach obrzędowych. Augustynianin Edward Gumowski (†1916) pisał o świętych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej, proboszcz diecezji sejmeńskiej Stanisław Jamiołkowski (†1885) wypowiedział się kilka razy w gazecie w sprawie rubryk i kołęd, a proboszcz spod Kalisza Piotr Kobyliński (†1891) — o ceremoniach kościelnych. Rektor kościoła św. Ducha z Lublina Feliks Krokowski (†1910) opublikował drobny artykuł. German Grabowski, proboszcz w Rawie Mazowieckiej ogłosił pierwszy podręcznik liturgiczny dla organistów i kościelnych (Warszawa 1895). Wojciech Bugajczyk (†1917) był proboszczem, który przyczynił się do odrodzenia muzyki i śpiewu kościelnego w diecezji płockiej, a poruszał tę tematykę w obfitej publicystyce.

Kraków

KS. JAN KRACIK

WACŁAW KOLAK, *Klasztor Augustianów przy kościele Św. Katarzyny w Krakowie do połowy XVI wieku*. Fundacja, rozwój uposażenia i rola kulturalna. Pontificia Academia Theologica Cracoviensis. Facultas Historica — Studia — vol. I), wyd. Pol. Tow. Teol., Kraków 1982, ss. 144, tabl. 8.

Trudny i frapujący temat klasztoru Augustianów w Krakowie doczekał się pionierskiej i wyczerpującej monografii pióra dra Wacława Kolaka, znanego archiwisty Krakowa. Praca ta zasługuje na bardziej szczegółowe omówienie, ponieważ stanowi pierwszą w literaturze historycznej próbę usystematyzowania interpretacji doniosłego zagadnienia, jakim jest klasztor i kościół Św. Katarzyny w Krakowie, oraz daje w miarę pełny obraz dziejów augustianów w Krakowie, naświetlając w sumie wszystkie te podstawowe zagadnienia, na które składa się całość życia klasztoru w pewnym okresie chronologicznym.

W w. XV i w pierwszej połowie w. XVI klasztor krakowski doszedł do największego rozkwitu w swej działalności artystycznej i kulturalnej. I ten okres trwający do wielkiego pożaru w r. 1556 jest przedmiotem rozważań autora, który dokonał dokładnej kwerendy archiwalnej, a odnalezione źródła sumiennie podaje w dokładnych przypisach. Kwerenda taka była nieodzowna, gdyż dotychczasowi badacze — jak słusznie autor zauważa — zwracali uwagę przede wszystkim na artystyczne walory kościoła Św. Katarzyny, a źródła archiwalne wykorzystano jedynie do podbudowy „analizy formalnej czy stylistycznej zabytku”.

Wspomniana kwerenda archiwalna przeprowadzona została bardzo wnikliwie. Autor dotarł do cennych archiwów krajowych i zagranicznych, wykorzystał akta Archiwum Augustianów znajdujące się w zasobach Archiwum Państwowego w Krakowie, a stanowiące pozostałość po dawnej prowincji augustianów w Polsce. Szczególną wartość w tej spuściźnie mają dokumenty pergaminowe, występują w nich bowiem przedstawiciele wszystkich warstw społecznych — od mieszczaństwa Kazimierskiego począwszy. Dalej wykorzystał autor kopiarze klasztoru (kopie przywilejów i nadań), księgi rachunków od r. 1502 oraz książkę czynszową. W Archiwum Państwowym, a także w Bibliotece Jagiellońskiej, zbadał radzieckie, ławnicze i wójtowskie księgi miasta Kazimierza, w których znalazł odbicie sto-

sunku mieszczan do krakowskich augustianów. Również w Archiwum Państwowym w Krakowie wykorzystał zbiór dokumentów pergaminowych oraz księgi ziemskie krakowskie, a w Bibliotece Jagiellońskiej odszukał rękopisy z XV i XVI w. przejęte w r. 1952 ze zbiorów bibliotecznych klasztoru augustianów. Rękopisy te zawierają wiele danych świadczących o wysokiej kulturze umysłowej klasztoru w XV i XVI w.

Graduały augustiańskie (z lat 1493 i 1518) znajdujące się w Bibliotece Narodowej w Warszawie oraz psalterz z 1452, sprawiony przez przeora o. Piotra, przechowywany w Bibliotece w Kórniku pozwoliły utworzyć nowy pogląd na zainteresowania artystyczne krakowskich augustianów, zwłaszcza w dziedzinie malarstwa miniaturowego, na polu muzyki i śpiewu:

Rękopis *Liber inscriptionum*, tj. kopiarz z XVII w., zawierający odpisy dokumentów od r. 1364 począwszy — a znajdujący się w zbiorach bibliotecznych Polskiej Akademii Nauk Oddz. w Krakowie — dał podstawy do oceny problematyki gospodarzej klasztoru.

Wiele nowego materiału przyniosły księgi sądu oficjała biskupiego, zachowane od r. 1433, oraz *acta episcopalia* z 2 połowy XV i z XVI w. zachowane w archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

Poszukiwania w archiwum Kurii Generalnej Augustianów w Rzymie (*Registra priorum generalium* od r. 1357) pozwoliły na stwierdzenie pewnych powiązań krakowskiego konwentu z ośrodkami zagranicznymi.

Na podstawie tej, jak widzimy, bardzo rozległej bazy źródłowej autor mógł przedstawić pełny obraz dziejów krakowskich augustianów z podkreśleniem tych zagadnień, które dotąd nie były opracowane.

Stąd też na wstępie autor omawia bazę źródłową, przede wszystkim dokumenty pergaminowe i rękopisy od r. 1219 do 1950, które dziś przechowywane są w Państwowym Archiwum w Krakowie oraz daje przegląd dotychczasowych badań na odcinku historii kościoła Św. Katarzyny i przyległego doń klasztoru, stwierdzając przy tym, że dotychczas zajmowano się całym kompleksem augustiańskim wyłącznie jako dziełem sztuki gotyckiej.

W rozdziale I omówiono: a. fundację klasztoru krakowskiego (autor przyjmuje rok 1343 jako datę przybycia do Krakowa augustianów); b. motywy, jakimi się kierował monarcha polski przy sprowadzaniu tegoż zakonu do Krakowa oraz c. pierwszy etap budowy kościoła i klasztoru, począwszy od wydania dokumentu fundacyjnego w r. 1363 do momentu konsekracji w r. 1378. Podkreślona tu jest zwłaszcza religijno-kulturalna rola użyteczności znanego w Europie z uczości zakonu i jego kontaktów z ośrodkami uniwersyteckimi. Analiza źródeł posłużyła do sprecyzowania pewnych polemicznych faktów związanych z budową kościoła i klasztoru.

W rozdziale II omówione są postawy materialne klasztoru, a szczególnie uwzględniono tu osoby, którym klasztor zawdzięcza szczególny rozwój. Naświetlenie stosunków gospodarczych uwypukliło pełniej protektorat królów, od założyciela Kazimierza Wielkiego do Jadwigi i Jagielly oraz możnowładców, wśród których widnieją nazwiska najznakomitszych ówczesnych rodów, jak kasztelan krakowski Jan z Melsztyna i jego syn Spytek, dalej Gniewosz z Dalewic, Zbigniew Lanckoroński, Szafrancowie, Jan z Tenczyna czy biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki. Ale wśród tych dygnitarzy przejawiają się nazwiska i innych dobrodziejów klasztoru, mniej możnych, ale nie mniej zasłużonych — rekrutujących się spośród mieszczan krakowskich, a szczególnie kazimierskich, jak Kilian, Sarna, Ziółko czy Hersberg i wielu innych. W tym również rozdziale przedstawia autor działalność wielce zasłużonego dla klasztoru przeora Piotra, który dzięki sprężystej i energicznej gospodarce przyczynił się wielce do pomnożenia majątku zakonu, jego stabilizacji kanonicznej i do budowy kościoła Św. Katarzyny.

Rozdział III przedstawia dalszą rozbudowę zespołu augustiańskiego i wykończenie kościoła Św. Katarzyny, który — jak wynika z badań autora — był budowany w kilku fazach i dzisiaj jeszcze pozostaje wiele kwestii spornych dotyczących powstania jego poszczególnych części. Niewiele można powiedzieć o budowniczych kościoła czy o jego wewnętrznym wystroju w owym czasie. Wiadomo tylko, że posiadał bogate ołtarze, malowidła ściennie i organy. Trzęsienie ziemi jakie miało miejsce w Krakowie w r. 1443 uszkodziło bardzo poważnie ten nowo budowany kościół. Jego budowę podjął z wielką energią przeor Piotr. Po jego śmierci dokończono odbudowę przy wydatnej pomocy finansowej krakowskiego patrycjatu miejskiego, jak ks. Teodoryka Weinricha, Mikołaja Puszkarza i in. Wydatnej pomocy udzielił również kardynał Zbigniew Oleśnicki. W rozdziale tym autor omawia też rolę klasztoru augustianów jako ośrodka twórczości artystycznej powstałego w związku z odbudową kościoła, a więc snycerstwa, muratorstwa, malarstwa oraz rozpatruje sprawę autorstwa malowideł w ołtarzach kościoła Św. Katarzyny tzw. cyklu augustiańskiego, przeprowadzając krytyczną analizę poglądów na to zagadnienie różnych autorów, jak W. Łuszczkiewicz, T. Dobrowolski, L. Lepszy, B. Przybyszewski, J. Friedberg, S. Pańków. Wnioskując z odnalezionych zapisków klasztornych autor rozprawy przypisuje autorstwo cyklu mistrzowi Janowi z Goraja, eliminując udział w nich Michała Haberschreaka. Nie jest to jednak stwierdzenie autorytatywne wobec wielu niejasnych określeń w dokumentach. Rozważa tu jeszcze autor sprawę pochodzenia i datacji wykonania poliptyku św. Jana Jajmuźnika, który do dziś stanowi jeden z najpiękniejszych zabytków kościoła Św. Katarzyny, oraz omawia twórczość artystów oraz rzemieślników związanych wówczas z kościołem augustianów, takich jak Joachim Libnaw, malarze Wincenty i Adam, murator Hanusz, rzemieślnik Jan, mistrz kamieniarski Stanisław i in. Wylicza tu też autor liczne ołtarze, dziś już nieistniejące w wymienionym kościele i kaplice, następnie opisuje prace restauracyjne dokonywane w późniejszych okresach, np. w r. 1528 i 1534 po wielkich powodziach, które uszkodziły budynki klasztorne.

Rozdział IV omawia życie i organizację klasztoru oraz przedstawia postacie wybitnych przeorów i zakonników ośrodka krakowskiego, jak przeorowie Filip, Piotr, Bernard, a przede wszystkim Izajasz z Krakowa młodszy, zwany Bonerem, profesor teologii na Uniwersytecie Jagiellońskim, słynący z uczynności, cnót, pobożności i kultu Matki Boskiej, autor — jak wiadomo skądinąd — najstarszego komentarza do znanego hymnu „Gaude Mater Polonia”. Mówi tu autor, że Boner, „wywarł wpływ nie tylko na klasztor krakowski, lecz i na inne wspólnoty emiratów św. Augustyna w prowincji bawarskiej”. Izajasz Boner i przeor Piotr razem stworzyli jak gdyby pewną epokę, w której krakowski klasztor augustiański zdobył wielką świetnością jako wybitny ośrodek wiedzy, kultury i sztuki oddziaływający w dużym stopniu na środowisko krakowskie, mający liczne powiązania z panującymi władcami. Inni wybitni augustianie wymienieni w tym rozdziale to brat Walenty, bakałarz sztuk na Wszechnicy Krakowskiej, zwany *famassissimus*, autor kalendarza na rok 1497, Maciej z tytułem doktora, późniejszy wikariusz generalny okręgu polskiego prowincji bawarskiej; Mateusz wykładowca teologii Uczelni Jagiellońskiej i wielu innych. Piszze tu też autor o znaczeniu kulturalnym klasztoru augustianów, który utrzymywał szkołę śpiewu liturgicznego, miał własnych organistów i kantorów, a w jego skryptoriach powstawały księgi liturgiczne, antyfonarze, graduały i hymnaria. Posiadał też wspaniałą bibliotekę i niezwykle bogate archiwum. W klasztorze wyrabiano także pergamin. W tym rozdziale autor wykazał, jak środowisko augustiańskie oddziaływało na społeczeństwo średniowieczne Krakowa poprzez pielęgnowanie nauk filozoficzno-teologicznych (autorstwo wielu traktatów, kazań, mów) oraz stwierdził, że

augustianie byli niesłuchanie popularni poprzez związki z akademią krakowską i z zagranicznymi ośrodkami uniwersyteckimi.

Kościół Św. Katarzyny stanowił również ośrodek zespołu kulturowego. Pisze o tym autor w rozdziale V. Przede wszystkim obserwowano u augustianów krakowskich kult Matki Boskiej Polskiej związany z wizerunkiem Najśw. Maryi Panny znajdującym się w krągankach klasztornych. Od r. 1423 istniało tu Bractwo Matki Boskiej Polaków. Klasztor krzewił także kult św. Jana Jakmuźnika, św. Hieronima, Symeona Stylity, Onufrego pustelnika i Marii Egipcjanki. W końcowej części tego rozdziału autor przedstawia życie dewocyjne klasztoru, a więc nabożeństwa, odpusty, procesje, wspomina sławne w Krakowie oratory u augustianów. W tych obrzędach dewocyjnych brały udział wszystkie warstwy społeczeństwa, a kultowe obrazy augustiańskie przyciągały szczególnie całą rodzinę panujących Jagiellonów, nie wyłączając żony króla Aleksandra Heleny, córki Iwana Groźnego, gorliwej wyznawczyni prawosławia. Wszystko to świadczy o znaczeniu kościoła Św. Katarzyny w życiu religijnym całego Krakowa i jego okolic, a dużą rolę w szerzeniu pobożności odegrało — zdaniem autora — Bractwo Matki Boskiej Polaków.

Lektura pracy W. Kolaka przynosi wiele nieznanych dotąd wiadomości o wybitnym religijno-kulturalnym ośrodku augustiańskim, który w swoim czasie odegrał dużą rolę w życiu wszystkich warstw społecznych Krakowa, i przyczynił się znacznie do rozwoju sztuki i kształtowania pojęć estetycznych nie tylko miasta, ale i jego okolic, a jego życie dewocyjne zacierało ostre różnice dzielące ludność poszczególnych dzielnic miasta.

Kończąc ten krótki przegląd treści dzieła dra Waclawa Kolaka należy podkreślić, że stanowi ono wysoce wartościowy i oryginalny wykład do historii religijnej Krakowa i z pewnością spotka się z dużym zainteresowaniem szerokich kręgów mieszkańców grodu wawelskiego, a także w kraju i za granicą, co ułatwi zamieszczone na końcu streszczenie w języku niemieckim. Jest on również doskonałym i przejrzystym przewodnikiem w problemie kościoła i klasztoru Św. Katarzyny oraz kluczem do dalszych badań szczegółowych. Praca odda z pewnością wielkie usługi także historykom innych specjalności. Warto na koniec poinformować, iż książka weszła do sprzedaży w Sekcji Wydawniczej Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Krakowie (ul. Augustiańska 7).

Kraków

KS. JAN KUŚ

L. M. CHAUVET, *Linguaggio e simbolo. Saggio sui sacramenti*, Elle Di Ci (Torino) 1982, ss. 288.

Jest to potrzebna książka o sakramentach, a raczej o ich języku i symbolice. Autor tym razem odchodzi od XII-wiecznej harmonijnej koncepcji sakramentów, szukającej elementów wspólnych dla siedmiu rytów. L. M. Chauvet obiera inną metodę, jest wrażliwy właśnie na to, co odróżnia od siebie poszczególne sakramenty. Skłania się on zatem ku aktualnym tendencjom w sakramentologii, nieufnym wobec tradycyjnych wielkich systemów myślowych.

Współczesna teologia sakramentów nie narzeka na brak monograficznych studiów dedykowanych poszczególnym sakramentom. Od dwudziestu jednak lat nie ukazała się poważniejsza synteza z teologii sakramentalnej (wyjątek: E. Schillebeeckx, *Chrystus sakramentem spotkania z Bogiem*, Znak 1966). Wydaje się to dziwne, zwłaszcza na tle bogatej twórczości szukającej syntez w dziedzinie chrystologii, eklezjologii, pneumatologii, liturgii itd.